

Nizami Gencevi'nin “Leyla və Mecnun” eserinde aşkın destancılık öğeleri

Ülkər Baxşiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E-mail: ulker.baxsiyeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Özet. Nizami'nin eserinde özellikle Türk folklor geleneğini kullanması açısından "Leyla ve Mecnun" mesnevisi öne çıkmaktadır. Mesnevide Azerbaycan aşk destanlarının özellikleri kullanılmış, şair Nizami Gencevi'nin aşk destan olay örgüsü ve imge geleneklerinden bilinçli olarak yararlanarak Türk kimliğini ve Türk diline karşı tavrını vurgulamak istemiştir. Nizami bu konu üzerinde çalışırken ona içerik açısından yeni bir kılıf giydirmiştir. Şair, yüksek sanat yeteneği üslubuyla "Leyla-Mecnun" konusunu bambaşka bir planla işlemiştir. Şair bu konuya tamamen yeni bir yazar yaklaşımı ile değinmiştir. Mesnevi'nin "iç dünyasında", onda vücut bulan yeni sanatsal-estetik ideallerde vb. bu yaklaşımlara tanık oluyoruz. Nizâmî, diğer mesnevilerde olduğu gibi bu eserinde de Türk destan folkloru geleneğinden yola çıkarak yeni bir ruhla güzel bir eser ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Nizami Gencevi, aşk, destan, Türk, gelenek

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 06.05.2024; qəbul edilib – 17.05.2024

The epic elements of love in the poem “Leyli and Majnun” by Nizami Ganjavi

Ulker Bahshiyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Azerbaijan State Pedagogical University
E-mail: ulker.baxsiyeva@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Abstract. “Leyli and Majnun” masnavi is especially distinguished in terms of using the Turkish folklore tradition in Nizami’s work. The characteristics of Azerbaijani love epics were used in the masnavi. The poet deliberately gave ample space to benefit from the traditions of the epic plot and image. Nizami Ganjavi wanted to emphasize his Turkish identity and his attitude to the Turkish language. While working on this subject, Nizami gave it a new dress in terms of content and form. The poet worked on the subject of “Leyli-Majnun” in a completely different plan in the style of his high artistic talent. The poet approached this topic from the perspective of a completely new concept of the author. In the “inner world” of Masnavi, in the new artistic-aesthetic ideals embodied in him, etc. We witness this approach. In this poem, as in other masnavis, Nizami created a beautiful work in a new spirit, based on the tradition of Turkish epic folklore.

Keywords: Nizami Ganjavi, love, epic, Turkish, tradition

Article history: received – 06.05.2024; accepted – 17.05.2024

Giriş / Introduction

Nizami Gencevi'nin "Hamse" sanatında özellikle "Leyli ile Mecnun" eserinde Türk folklor geleneğinin etkilerini duymak mümkündür. Mesnevide Azerbaycan aşk hikayelerinin özellikleri kullanılmıştır. Şair, aşk hikayelerinde olay örgüsü ve imge geleneklerinden yararlanmaya geniş yer

vermiştir. Aşk destanlarının temeli gibi Leyla-Mecnun hikayesinin olay örgüsü de insan düşüncesinin temeli, ilk başlangıcı olan mitolojiyle bağlantılıdır. Efsanevi açıdan Doğu halklarına özgü olan "Leyla ile Mecnun" hikayesi, farklı halkların hafızalarına kazınan bir Doğu senaryosu haline dönüşmüştür.

Ana kısım / Main Part

Nizami Gencevi, sanatıyla dünyanın dört bir yanından edebiyatçı ve araştırmacıları kendine çekebilen, klasik Azerbaycan edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Nizami'nin sanatı, asırlarca, yıllarca incelenip araştırılmasına rağmen tükenmez bir büyüklüğü hazinedir. Nizami'nin eserinin özelliği özgünlüğü ve güncelliğidir. Şairin dokunduğu insani ve felsefi fikirler her zaman toplumu ilgilendiren konular olmuştur. Nizami, millete, memleketine, kabilesine ve köyüne bütün ruhu ve canı ile bağlı bir sanatçıydı. Bu nedenle Hamsa'nın yaratılışında Türk folklor geleneklerine ait unsurlar duyulmaktadır. Nizami'nin eserinde özellikle Türk folklor geleneğini kullanması açısından "Leyla ve Mecnun" mesnevisi öne çıkmaktadır. Mesnevide Azerbaycan aşk hikayelerinin özellikleri kullanılmış, şair olay örgüsü ve imaj geleneklerine bilinçli olarak geniş yer vermiş, Nizami Gencevi bununla Türk kimliğini ve Türk diline karşı tavrını vurgulamak istemiştir.

"Leyla ve Mecnun" eserinin konusu halk edebiyatı ile ilgilidir. Cengiz Sasanian'a göre, "Leyla ve Mecnun" destanının nerede ve ne zaman oluşması ile ilgili birkaç varyasyon olmuştur. Bir fikire göre destanın VII yüzyılın ikinci yarısında Arabistan'da oluştuğu düşüncesidir. Bu konuda ünlü sovyet bilim adamları İ.Y.Kraçkovski ve Y.E.Bertels geniş araştırma yapmışlar. İkinci düşüncede ise ki, "Leyli və Məcnun" destanının nerede ve ne zaman oluşması ile ilgili birkaç varyasyon olmuştur. Bir fikir, destanın 7. yüzyılın ikinci yarısında Arabistan'da ortaya çıktığı, ünlü Sovyet bilim adamları Akademisyen İ.Y.Krachkovski ve Y.E.Bertles geniş şekilde

araştırmıştır. İkinci versiyon ise "Leyli ve Mecnun" destanının Araplardan önce eski Asurlular tarafından bilindiğidir [8, s.24]. Bu görüşü ileri sürenler E.Dunayevski ve Y.Z.Şirvani olmuştur.

Bu hikaye Doğu halkları arasında sevilip yaygınlaşmış, her milletin destansı düşüncesinden ona farklı sanatsal ve estetik renkler katmıştır. Edebiyat tarihinde bu konu daha çok bir Arap efsanesi olarak bilinmektedir.

Maral Yagubova'ya göre "Leyla ile Mecnun" hikayesi her şeyden önce insan hafızasında sonsuza kadar yer etmiş, kutsallaştırılmış, efsaneye dönüşmüş bir aşk hikâyesidir. Araştırmacının görüşüne göre, insanların yarattığı herhangi bir komplo, önce halkın hafızasında pekişiyor, sonra nesilden nesile aktarılıyor. Birbirine zincirleme bağlı olan bu örnekler edebi hafızada pekiştirilir. Daha sonra diğer sanat türleriyle paylaşılır: Resim, müzik, sinema, tiyatro gibi alanlarda yeni Leyla ve Mecnunlar ortaya çıkmaya başlar ve bu yeniden ortaya çıkma süreci günümüze kadar devam eder [10, s.78].

M.Yagubova'nın düşüncelerini derinlemesine incelersek iki nokta dikkatimizi çekecektir. Birincisi "Leyla ile Mecnun" halkın hafızasına sonsuza kadar kazınmış bir aşk hikayesidir. İkincisi, "Leyli ve Mecnun" teması yüzyıllar, yıllar sonra bile edebiyatta ve sanatta daima işlenen ve yeniden gündeme gelmeye devam eden temalardan biridir.

"Leyla-Mecnun" olay örgüsünün çok eski bir geçmişe sahip olması ve edebiyat tarihindeki geçerliliğini günümüze kadar kaybetmemiş olması, mitsel düşüncenin en ilkel katmanı olan

mitolojiyle olan bağlantısından kaynaklanmaktadır. Bu efsanenin konusu halk tarafından kutsallaştırılarak halkın kolektif hafızasına kazınmıştır. Çünkü yalnızca mitolojik arketipler insan düşüncesinin ayrılmaz bir parçası olarak zihinde yaşamaya devam eder ve zamanla geçerlilik kazanır. Bu nedenle "Leyla-Mecnun" olay örgüsü, insan düşüncesinin temeli ve ilk başlangıcı olan mitolojiyle bağlantılıdır.

H.Araslı, "Leyla ile Mecnun"un sözlü halk sanatının bir ürünü olduğu düşüncesini haklı çıkarmış ve savunmuştur. H.Araslı'nın "Leyla ve Mecnun" konusuyla ilgili söylediği "Halk tarafından yaratılmış ve Arap sözlü şiirinde çeşitli versiyonlarla yaşatılmıştır" [2, s.198] fikirleri yukarıdaki yaklaşımımızla örtüşüyor. Dolayısıyla bilim adamına göre bazı araştırmalar bu içeriğin efsanevi bir kökene sahip olduğunu doğruluyor. Mesela Yusuf Ziya Şirvani, "Leyla ve Mecnun" hikâyesinin köklerinin çok eskilere, Hıristiyanlık öncesi döneme, pagan kültürünün son parlak dönemine dayandığına dikkat çekiyor" [9, s.114].

Yazarın "pagan kültürü" ifadesi doğrudan mitoloji anlamına gelmektedir. "Leyla-Mecnun" olay örgüsünün mitolojiyle bağlantısının bir göstergesi, folklordaki yaygınlığı ve çeşitliliğidir.

Mitoloji, araştırmalardan bilindiği üzere, insan, dünya, tanrılar, ruhlar vb. ile ilgili hikayeler [13, s.328], tüm başlangıçların başlangıcını anlatan kutsal bir tarihtir [14, s.384]. Mitolojik düşüncenin benzersiz özelliği yaratılıştan bahsetmesidir.

Mitolojide yaratılış ilk ataların evlenmesiyle başlar [12, s.422]. Oğuz Türklerinin mitolojisinde Oğuz Kağan'ının göklerin ve yerin kızlarıyla evlenmesi Oğuzlar için kutsal bir evlilik sayılır. Oğuz inancına göre Oğuz halkının tamamı bu evlilikten doğmuştur.

Mifoloji mətnlər içərisində "antropoqonik miflər" adlanan mətnlər insanların ilk ata və ilk anadan necə yaranmasından bəhs edir [11, s.87]. Şərq xalqlarının mifoloji şüurunda dünyanın, insanların, tayfaların, qəbilələrin, xalqların yaradılışı ilə bağlı ilkin miflər vardır. Bu mifik hekayələrdə hər bir xalqın özünün necə yaranması ilə bağlı maraqlı mifik

düşüncələr vardır. Şübhəsiz ki, belə mifik hekayətlərin hamısında ilk ata və ilk anadan bəhs olunur. Bu prizmadan yanaşdıqda Leyli və Məcnunun nakam məhəbbəti haqqında hekayənin kökündə də ilk ata və ilk ananın izdivacından bəhs edən mifik hekayət durur. Bu baxımdan, "Leyli və Məcnun" hekayəsi Şərq xalqları üçün mifik baxımdan doğma idi və müxtəlif xalqlar arasında yaddaşlara həkk olaraq ümumşərq süjetinə çev Mitolojik metinler arasında "antropogonik mitler" olarak adlandırılanlar, insanların ilk baba ve ilk anneden gelen kökeninden bahseder [11, s.87]. Doğu halklarının mitolojik bilincinde dünyanın, insanların, kavimlerin, milletlerin yaratılışına dair başlangıç mitleri vardır. Bu mitsel hikayelerde her milletin kökenine dair ilginç mitsel düşünceler vardır. Kuşkusuz bu tür mitsel hikayelerin hepsi ilk baba ve ilk anneden bahseder. Bu açıdan bakıldığında Leyla ve Mecnun'un karşılıksız aşkının hikayesi, ilk baba ile ilk annenin ilişkisini konu alan mitsel hikayeye dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında "Leyla ile Mecnun" hikayesi, mitik açıdan Doğu halklarına özgü olup, farklı halkların hafızalarına kazınan bir pan-Doğu olay örgüsü haline gelmiştir.

Temelini Arap kaynaklarından alan "Leyla ile Mecnun" hikayesinin ayrı olay örgüsünün kökeni N.Araslı ve Z.Allahverdiyeva'nın araştırmalarına göre Nizami'den önceki döneme kadar uzanmaktadır. Bu içerikler Türkistan ve Azerbaycan dahil olmak üzere Yakın ve Orta Doğu'ya yayılmıştır.

Nizami bu konu üzerinde çalışırken ona içerik ve şekil açısından yeni bir kılık giydirmiştir. Şair, yüksek sanat yeteneği üslubuyla "Leyla-Mecnun" konusunu bambaşka bir planla işlemiştir. Şair bu konuya tamamen yeni bir yazar kavramı perspektifinden yaklaşmıştır. Mesnevi'nin "iç dünyasında", onda vücut bulan yeni sanatsal-estetik ideallerde vb. bu yaklaşıma tanık oluyoruz. Nizami, diğer mesnevilerde olduğu gibi Türk destan folklor geleneğini temel alan bu şiirinde de yeni bir ruhla, yenilikçi bir biçimde güzel bir eser ortaya koymuştur. Çünkü şairin kanında daima Türk ruhu akmış, aynı zamanda eserlerinin ana ruhuna da hakim olmuştur. Bu açıdan İlham Abbasov'a göre Nizami'nin

Türklüğe bağlılığı sadece dil meselesinde değil, aynı zamanda "şairin sanatının içerik ve fikir yönlerinde, dünya görüşü ve düşünce tarzı oldukça belirgin ve net şekilde belli oluyor" [1, s.340].

İlginç olan noktalardan biri de yazarın bu şiirinde "torki"yi, yani "Türklüğü" farklı bir şekilde ifade etmesidir. Bu iki planda gözlemlenebilir:

Öncelikle Nizami, döneminin edebî geleneklerini kullanırken yapaylıktan uzak, geleneğe daima yaratıcı bir yaklaşım sergilemiştir. Yani Nizami'nin kullandığı her malzeme, yazarının konseptine göre yaratıcı kombinasyonlara tabi tutulmuştur. Dahı Nizami şair gibi yaratıcı düşünceye sahip bir sanatçıydı. Dahı şair, ait olduğu edebiyat alanının edebî-şiiresel, felsefi-kavramsal ilkelerini değiştirerek edebiyata yeni bir bakış açısı getirmiştir.

Nizami'nin eserinin dünya çapındaki popülaritesi ve dünya çapındaki pek çok araştırmacının bu söz hazinesine olan ilgisi, şairin yeni bakış açısının ve evrenselliğinin bir kez daha açık bir kanıtıdır. İ.Abbasov'un kanaatine Türk sanat düşüncesinin en muhteşem tezahürlerinden biri olan Nizami'nin sanatı dünya edebiyatının gidişatını büyük ölçüde etkilemiştir. "Tüm dünyada insan maneviyatının ve psikolojisinin ifadesi olarak kabul edilen modern anlamda kurgu edebiyat, Nizami ile başlar." Nizami'ye kadar bütün milletlerin folklorunda ve kadim edebiyatında insanın maneviyatına ve psikolojik hayatına dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. Her şeyin ilahi kudretin iradesine, alındaki yazıya, kader ve kısmetin takdirine bağlı olduğu ima edilmektedir. İnsanın psikolojik durumu, ahlaki durumu hiçbir şeyi çözmez [1, s.344].

Sonuç / Conclusion

Söylenenlerden Nizami'nin sadece Fars edebiyatının geniş çevresinde değil, dünya edebiyat tarihinde de "modern edebiyat"ın yaratıcısı olduğu sonucuna varabiliriz. Bunlar Nizami'nin insanlığın geleceğine dair aydın düşünceleri ve hümanist ilkeli yaklaşımlarıdır. Edebiyatın misyonunun insanlığın geleceğiyle doğrudan ilgili olduğu inancı ve düşüncesinde bu açıkça ifade edilmektedir. "Geçmiş"i insanlığın "şimdi"sinin (bugünün) hafıza deneyimi olarak kabul eden Nizami'nin dikkati "gelecek"e, yarına odaklanır. Bu bakımdan Mahire Hüseynova'nın "Hamsa"yı bir bütün olarak "geleceğe çağrı" olarak adlandırması, Nizami'nin sanatının tüm sanatsal-estetik ve felsefi-bilişsel doğasını ifade etmektedir [3, s.6].

Nizami'nin Türklüğe ilk yaklaşımından itibaren "Leyla ve Mecnun"da Türklüğün ("torki") insan idealleriyle insanlık ve

hümanizm fikirleriyle birleşerek yeni bir uyum yarattığı sonucuna vardık.

İkinci olarak Nizami, "Leyla ile Mecnun" şiirinde Türklük sorununa ulusal-etnik, siyasi-ideolojik yaklaşımını açık bir şekilde dile getirmiştir. Böylece mesnevisinin yazılmasını emreden Şirvanşah Ahsitan, şairin milli gururuna dokunmuş oldu. Şirvanşah Ahşita'nın edebiyatımıza yaklaşımı Şuubi bakış açısına sahipti. Kalbi her zaman Türk milli ruhuyla atan Azerbaycan'ın vatansever oğlu Nizami, Ahşita'nın bu tutumuna sakin tepki veremezdi. Türk dil kimliği, Türk milli kimliği ve Türk edebî-estetik kimliği konusundaki düşüncelerinin kendisi için ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Nizami sadece milli inançlarını ortaya koymakla kalmamış, 12. yüzyılda Türklüğün milli ideolojik düşüncedeki yerini de ortaya koymuştur.

Kaynakça / References

1. Abbasov, İ. Nizami'nin Türk Ruhu. Nizami Gencevi–880. Çağrı Yılı (makaleler derlemesi). – Bakü: Öğretmen, 2021.
2. Araslı, H Doğuda "Leyla ve Mecnun" Eserleri. Nizami, 4 kitapta, I kitap. – Bakü: Azərneşr, 1940.

3. Hüseynova, M. "Nizami Gencevi Yılı": Gelecek İçin Çağrı. Nizami Gencevi–880. Çağrı Yılı (makaleler derlemesi). – Bakü: Öğretmen, 2021.
4. Gafarlı, R. Nizami Şiirinde Mekan, Zaman ve Ölçüler: Dini-Mitolojik Düşünce Bağlamında. Nizami Gencevi ve Folklor (makaleler derlemesi). – Bakü: Nurlan, 2013.
5. Gafarlı, R. Mifoloji [6 ciltte]. Mitogenez: Yeniden Yapılanma, Yapı, Şiir. R.Gafarlı. – Bakü: Bilim ve Eğitim, 2015, I cild. – 454 s.
6. Rza, R. Yüksek Aşkın Büyük Heykeli. "Edebiyat Gazetesi", 27 Eylül 1947.
7. Rzasoy, S. Nizami'nin Şiiri: Mit-Tarihsel Bağlam. – Bakü: Ağrıdağ, – 2003. – 211 s.
8. Sasani, C.S. Nizami'nin "Leyla ile Mecnun" Şiiri. – Bakü: Karaağaç, 1985. – 124 s.
9. Şirvani, Y.Z. "Leyla ve Mecnun"/Nizâmî Adlı Eserin 4 Kitap Halinde Neşri ile İlgili Olarak III. – Bakü: Azərneşr, 1941.
10. Yagubova, M. Efsanevi-Tarihsel Bir Metinden Sanatsal Bir Metne Dönüşüm: Leyla ve Mecnun'un Hikayesi. XXI yüzyıldan Nizami'ye Yaklaşım (Dünya kültürü ve edebiyatına büyük katkılar vermiş dahi şair Nizami Gencevi sanatına ulusal konferansın (26 Nisan 2021 Bakü belgeleri). – Bakü, 2021.
11. Иванов, В.В. Очерк «Антропогонические мифы». Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 1. – Москва: Советская энциклопедия, 1980.
12. Левинтон, Г.А. Очерк «Священный брак». Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1982.
13. Мелетинский, Е.М. Общее понятие мифа и мифологии / Мифологический словарь. Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – Москва: Советская энциклопедия, 1990.
14. Элиаде, М. Аспекты мифа. – Москва: Академический проект, 2001. – 240 с.

Эпические элементы любви в поэме Низами Гянджеви «Лейли и Меджнун»

Улькер Бахшиева

Доктор философии по филологии

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

E-mail: ulker.baxsiyeva@mail.ru

ORCID ID 0000-0002-5994-2356

Резюме. Маснави «Лейли и Меджнун» особенно выделяется использованием в творчестве Низами турецкой фольклорной традиции. В маснави использованы черты азербайджанского любовного эпоса. Поэт сознательно предоставил широкое пространство для использования традиций эпического сюжета и образа. Низами Гянджеви хотел подчеркнуть свою тюркскую идентичность и свое отношение к турецкому языку. Работая над этой темой, Низами придал ей новое содержание и форму. Над темой «Лейли-Меджнун» поэт работал в совершенно ином плане, в стиле своего высокого художественного таланта. Поэт подошел к этой теме с точки зрения совершенно новой концепции автора. Во «внутреннем мире» маснави, в воплощенных в нем новых художественно-эстетических идеалах и т.д. мы являемся свидетелями такого подхода. В этом стихотворении, как и в других маснави, Низами создал прекрасное произведение в новом духе, основанное на традициях турецкого эпического фольклора.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, любовь, эпос, турецкий, традиция